

I etikkens tjeneste

Dagfinn Føllesdal, Etikkprogrammet og etisk argumentasjon

In the Service of Ethics

Dagfinn Føllesdal, the Ethics Programme, and ethical argumentation

Henrik Syse

Seniorforsker, Institutt for fredsforskning og professor ved Bjørknes Høyskole

Henrik Syse er seniorforsker ved Institutt for fredsforskning (PRIO) og professor II ved Bjørknes Høyskole. Han var stipendiat i Norges forskningsråds etikkprogram fra 1992 til 1997. Han forsker på etikk i krig og internasjonale relasjoner og underviser og har skrevet bøker og artikler om etikk, politikk, religion, næringsliv og krig.

syse@prio.no

Tom Eide

Professor, Universitetet i Sørøst-Norge

Tom Eide er professor i ledelse, etikk og litteratur ved Vitensenteret Helse og Teknologi, Universitetet i Sørøst-Norge. Han var daglig leder for Norges forskningsråds etikkprogram (1992–2001). Han forsker på innovasjons- og endringsprosesser i organisasjoner, og underviser og har skrevet bøker og artikler om etikk, kommunikasjon, ledelse og litteratur.

tom.eide@usn.no

Sammendrag

Denne artikkelen forteller noe av historien om Norges forskningsråds etikkprogram (1992–2001) og Dagfinn Føllesdals rolle innenfor dette programmet. Vår påstand er at Føllesdal bidro på avgjørende vis til den strategiske utviklingen av programmet som ble evaluert som innovativt, unikt og som et nasjonalt og internasjonalt forbilde i forskerutdanning på feltet. Artikkelen knytter også programmet til Føllesdals egen tenkning om etikk, behovet for dobbeltkompetanse og hans vektlegging av vitenskapelig kvalitet og åpne, empatiske diskusjoner om etisk komplekse temaer.

Nøkkelord

etikk, Dagfinn Føllesdal, Etikkprogrammet, vitenskapelig kvalitet, etisk argumentasjon

Abstract

This article tells the story of the Programme for Ethics Research of the Research Council of Norway (1992–2001) and Dagfinn Føllesdal's role within that programme. Our claim is that Føllesdal decisively contributed to the strategic development of the programme, which was later evaluated as having been innovative, unique, and a national and international example when it comes to ethics research education. Føllesdal contributed not least through his emphasis on high scientific quality and what was termed “double competence”. The article also relates the Ethics Program to Føllesdal's own thinking about ethics and his emphasis on open, empathic discussions about complex ethical themes.

Keywords

ethics, Dagfinn Føllesdal, the Ethics Programme, scientific quality, ethical argumentation

Dagfinn Føllesdal fortjener oppmerksomhet som etiker – ikke bare som bidragsyter til faget etikk, men også som katalysator for kanskje det største løft innen teoretisk og praktisk etikk som Norge har sett. Store ord? Forfatterne av denne artikkelen var fluer på veggen og fikk se på nært hold det forskningsstrategiske arbeid Føllesdal la ned i rollen som styreleder for Norges forskningsråds etikkprogram (1992–2001). Programmet ble mot slutten av programperioden evaluert av en internasjonalt sammensatt komite. Hovedkonklusjonen var at programmet fortjente både nasjonal og internasjonal oppmerksomhet for innovasjon i forskerutdanning i etikk spesielt og tverr-disiplinær forskning generelt:

It is the conviction of the evaluation committee that the experiences of NEP [the Ethics Programme of the Norwegian Research Council] merit wider attention, nationally and internationally. Its innovative approach to the organisation of training in ethics research should in particular be maintained and developed further as a framework for future ethics research in Norway, and its experiences should inspire international discussions on how research training may be effectively organised within this particularly challenging field of research. More generally, the experiences of NEP may be of relevance for discussions on the organisation of research training in other areas of cross-disciplinary research. (NIFU 2000, s. 13)¹

Forfatterne av denne artikkelen mener Føllesdals tenkning om etikk, filosofi og dannelse var avgjørende for de strategiske beslutninger som ble tatt i styret og som la grunnen for disse resultatene, og skal i det følgende forsøke å si noe om dette og Dagfinn Føllesdal som etiker. Etikkprogrammet og dets resultater er for øvrig påfallende lite kjent utenfor de kretser som styrte det eller som fikk sin utdanning i det. Det bør endres, og med denne artikkelen håper vi å kunne bidra til det.

Etikkprogrammets opprinnelse

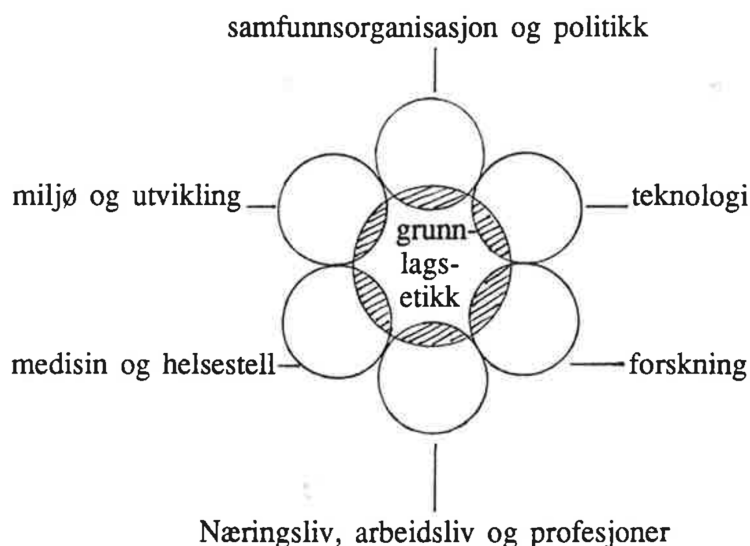
Forfatterne av denne artikkelen – Tom Eide (TE) og Henrik Syse (HS) – var henholdsvis daglig leder og én av stipendiatene (og fra 1997 styremedlem) i Norges forskningsråds etikkprogram (oftest benevnt «Etikkprogrammet»). Programmet hadde som mål å øke kompetansen i etikk i Norge, både som filosofisk fagområde og som substansiell del av enhver profesjon og enhver seriøs virksomhet i et komplekst, moderne samfunn.

Det startet med et tverrfaglig utvalg om hvordan forskning på etikk kunne styrkes i Norge, organisert av det som den gang het NAVF (Norges allmennvitenskapelige forskningsråd), under ledelse av teologiprofessor Halvor Moxnes og med TE som sekretær. Utvalget avgav sin utredning i 1990: «Forskning om etiske normer og verdier».

Blant grepene i utredningen fra Moxnes-utvalget, som fikk betydning for programmet man foreslo opprettet, var begrepene «grunnlagsetikk» og «områdeetikk», som ble brukt i stedet for «teoretisk etikk» og «anvendt etikk», som på den tiden var den vanligste terminologien for å skille mellom den filosofiske etikken og f.eks. profesjonsetikken. Termen «områdeetikk» signaliserte at etikken ikke er en enhetlig teoretisk størrelse som kan anvendes (eller påføres) et hvilket som helst felt. Hvert område har behov for en etikk som også formes innenfor og innenfra området selv. Utredningsutvalget hadde identifisert seks slike «områder» i samfunnet med særlig behov for etikkforskning, fra politikk, miljø og medisin til næringsliv, forskning og teknologi (figur 1). Kompetanse på det aktuelle området ble sett som en nødvendig forutsetning for å kunne utforske etiske problemstillinger i dybden, mens grunnlagsetisk kompetanse ble sett som «den etikkfaglige kjernen som ethvert forskningsarbeide om etiske normer og verdier må ha sin forankring i, også den område-

1. Rapporten ble ikke publisert, og finnes bare i arkiv, men kan fås ved henvendelse til forfatterne.

etiske forskning» (s. 17). Etikken er med andre ord ikke som et slags gjennomiktig lysark som kan legges over en hvilken som helst virksomhet slik at man enkelt kan legge etiske føringer utledet av autoritative eller logiske prinsipper. En sterk etikk krever grunnleggende kunnskap om det enkelte områdes terminologi, historie, tradisjon og væremåter.

Figur 1: Grunnlags- og områdeetikk (NAVF, 1990, s. 17)

Samtidig har etikken, i betydningen moralfilosofien – det utvalget kaller grunnlagsetikken – verdi både som utgangspunkt og som perspektivgiver. Gjennom studiet av etiske tradisjoner og teorier lærer man opp til å stille spørsmål, til å finne god terminologi for etiske problemer, stridsområder og dilemmaer, og ikke minst til å forstå hvilke mer prinsipielle verdier og spørsmål som kan stå på spill når etiske utfordringer debatteres. Grunnlagsetikken har også en historisk horisont: vi ser klarere hvordan tidligere tiders problemstillinger er blitt møtt innenfor forskjellige tradisjoner og kulturelle kontekster.

Utvalget anbefalte med dette som utgangspunkt at et nytt forskningsprogram skulle opprettes, der målet var at flere skulle opparbeide en reell *dobbeltkompetanse*: kompetanse både innenfor grunnlagsetikken og innenfor ett eller flere felt innenfor områdeetikken. Dette skulle bli en bærebjelke i det nye forskningsprogrammet – og det står som en utfordring til all etikkforskning også i dag: Har de filosofiske etikerne og andre fagetikere tilstrekkelig respekt for og kunnskap om de fagområdene der etisk diskusjon er påkrevd? Og kan de dyktigste fagpersonene på sine respektive områder nok om etisk argumentasjon? I det nye forskningsprogrammet skulle de to sidene av disse problemstillingene møtes i en robust oppbygging av så vel fag som dialog.

Styreleder i Etikkprogrammet

TE minnes tydelig en diskusjon i utredningsutvalget, hvor det var snakk om hvem som kunne lede et slikt forskningsprogram om etikk. Etter at flere navn var fremmet, herunder en fremtredende filosof som ikke sa seg interessert, ble Føllesdal brakt på bane (muligens av én av utvalgets to filosofer, Helge Høibraaten og Tore Lindholm, som begge også spilte sentrale roller i det som ble Etikkprogrammet). Det var enighet om at det ville være fantastisk hvis han kunne påta seg oppgaven. Man trodde riktignok ikke at han ville svare ja, for han var travel og mye utenlands. At forslaget var godt, var det likevel ikke tvil om.

Det viktigste argumentet for å velge Føllesdal var hans status som fremragende filosof med en sentral posisjon internasjonalt, ikke minst gjennom sin undervisningsstilling på Stanford og sitt nettverk blant filosofer ved en rekke amerikanske og også flere europeiske universiteter. Dette nettverket ville bli sentralt for å sikre gode undervisnings- og veilederkrefter på alle de ulike områdene. Føllesdals solide forankring internasjonalt ville også sikre bevissthet om hva som kreves for høy vitenskapelig kvalitet. Utvalget var særlig opptatt av det sistnevnte, fordi man anså det som en betydelig risiko ved et tverrfaglig forskningsprogram at kvalitetsstandardene kunne bli for flytende og for lite rigorøse. En iboende styrke ved Føllesdal i så måte var hans bakgrunn i naturvitenskap og matematikk, i tillegg til filosofi, vitenskapsteori og hermeneutikk. Dette betydde dessuten at han ble sett på som en person som kunne bidra til å bygge bro mellom forskjellige vitenskapelige kulturer, ikke minst mellom naturvitenskapelig forskning på den ene siden og humaniora på den andre.

Og dermed ble Føllesdal Etikkprogrammets styreleder, hvilket han forble gjennom programmets ti-årige liv, fra 1992 til 2001. Hans aktive deltagelse, som noe langt mer enn en passiv overvåker eller organiserende møteleder, fikk en rekke konsekvenser for hvordan Etikkprogrammet ble organisert og hvilke strategiske beslutninger som ble tatt. Mye var riktignok resultat av forarbeid i utredningsutvalget og gode prosesser både i programstyret som han ledet, så vel som i den daglige ledelsen, men uten Føllesdal ville programmet ha blitt noe helt annet.

For det første la Føllesdal vekt på prinsippet om at *høy vitenskapelig kvalitet* skulle legges til grunn i alle sammenhenger. Bakgrunnen for programmet var jo en mangel på etikkforskning og områdeetisk forskerkompetanse i Norge, dokumentert i utredningen. Hvilke kvalitetsstandarder skal legges til grunn for slik forskning? I utredningen var det påpekt at god etisk forskning gjerne er «tverrdisiplinær» og foregår innenfor en ramme av «multidisiplinær utveksling», og utvalget understreket i tråd med det betydningen av «bredde i de faglige tilnærminger til studiet av etikk» (NAVF, 1990, s. 12). Utvalget påpekte også at områdeetisk forskning «forutsetter både generell grunnlagsetisk kompetanse og kompetanse på saksområdet der de etiske problemstillingene skal undersøkes» (NAVF, 1990, s. 17). Dette var helt i tråd med Føllesdals egen tenkning. Han reformulerte dette som et praktisk, strategisk prinsipp om *dobbeltkompetanse*, som skulle legges til grunn for behandling av søknader og veiledning av kandidater (se også Føllesdal, 1998, s. 15). Dette betydde i praksis at kandidater med områdeetiske prosjekter måtte ha – og vise – kompetanse ikke bare innenfor området for prosjektet, men også innen grunnlagsetikk. Det ble altså forventet at områdeetiske doktoravhandlinger i programmet skulle holde doktorgradsnivå både i etikk og på det aktuelle området. Også for grunnlagsetiske prosjekter skulle kvalitetskravene være høye, og behovet for å forstå den empiri som skulle brukes eller analyseres, ble sterkt understreket. Dette fikk raskt – og for noen også overraskende – følger for innretningen av programmet, som vi kommer tilbake til nedenfor.

For det andre: Ved siden av prinsippet om høy vitenskapelig kvalitet og dobbeltkompetanse er det nok selve *forskerutdanningsopplegget* som ble Føllesdals viktigste bidrag til oppbyggingen av etikk som forskningsfelt i Norge. Dette opplegget var en naturlig konsekvens av hans konsistente fokus på vitenskapelig kvalitet. Forskerutdannelsen skulle bestå av doktorgradskurs med høykvalifiserte forelesere, obligatorisk skriving av essays for dem som ville få kursene godkjent, og veiledning og kommentering av essayene fra foreleserne og andre toppkompetente lærekrefter.

La oss se nærmere på hva disse aspektene ved Moxnes-utvalgets og Føllesdals grunntanke for Etikkprogrammet førte til og representerte:

(a) *Brudd med tradisjonen.* I første søknadsrunde, våren 2002, ble det stilt åtte doktorgradsstipendier² til rådighet. Det viste seg imidlertid at ingen prosjekter var lagt opp slik at de kunne møte enten standarden om dobbeltkompetanse eller kravet til rene etikkprosjekter om høy kvalifisering innenfor etikk som filosofisk disiplin. Det kom inn rundt 40 søknader, og *ingen søknader ble innvilget* – til tross for at det var mange dyktige søkere. (HS var én av søkerne; hans daværende prosjekt, som senere fikk doktorgradsstipend, ble – i likhet med alle andre prosjektsøknader – vurdert som «ikke støtteverdig» som doktorgradsprosjekt i sin daværende form.) TE var på den tiden fagkonsulent i NAVF, og det å avslå samtlige søknader i et forskningsprogram var – så vidt han vet – aldri blitt gjort før. Det var brudd med all tradisjon. Men under Føllesdals ledelse ble det raskt enighet i det nyoppnevnte programstyret om at dette var riktig.

(b) *Nytenkning om stipendier.* En følge av alle avslagene var at programstyret initierte en ny type stipend – *kvalifiseringsstipend* – som skulle gi søkere ett år til å kvalifisere seg i etikkforskning som grunnlag for ny doktorgradssøknad. For å gjøre søkerne bedre i stand til å kvalifisere seg og gjøre det mulig for dem å nå opp til den standarden om vitenskapelig kvalitet som var satt, og gjennomføre innen tiden, fikk dermed flere søkere – rundt ti stykker – i første runde stipend likevel, men kun til kvalifisering. Disse søknadene ble revurdert fra søknader om doktorgradsstipend til søknader om kvalifiseringsstipend og ble funnet «klart støtteverdig».

(c) *Like muligheter for alle.* Ved neste søknadsrunde måtte kvalifiseringsstipendiatene søke stipend på nytt – i konkurranse med alle andre søkere. Det var altså *ingen forrang for dem som hadde fått kvalifiseringsstipend* ved neste søknadsbehandling. Prinsippet om høyest mulig vitenskapelig kvalitet skulle gjelde uavkortet. Føllesdal var også tydelig på at dersom kvalifiseringsstipendiatene valgte ikke å søke videre, var det helt i orden. Kvalifiseringsstipend var til kompetansebygging og avklaring av om etikkforskning var noe søkeren virkelig ville bruke sitt forskerliv (eller i hvert fall stipendiatliv) på. Og gjennom papers og veiledning i kvalifiseringsåret kunne man dessuten finne ut av om man ville være i stand til å levere på det ønskede nivået. Videre var personer som fikk stipend til etikkforskning fra andre kilder, velkomne til å delta i programmet på lik linje med interne stipendiatene – altså med de samme rettigheter og plikter. Etikkprogrammet tok i bruk en annen stipendtype – vikarstipend – for å legge til rette for dette. Universiteter og høyskoler som ga personer i faste stillinger betingelser til å skrive avhandling om etikk, fikk etter søknad innvilget treårig vikarstipend for disse. Dermed fikk Etikkprogrammet langt flere stipendiatene enn programmet selv finansierte.

(d) *Internasjonale toppforskere og gode forelesere.* For å nå målet om høyest mulig vitenskapelig standard måtte stipendiatene få skoloring på et høyt vitenskapelig nivå. De fremste spesialistene på ulike områder av etikken som det var mulig å få tak i, ble følgelig engasjert til å gi forskerkurs i Norge. Dette var før forskerskoler ble institusjonalisert. Føllesdals tanke var at de forelesningene de normalt ville gi gjennom et helt semesters kurs, kunne komprimeres til én ukes forskerkurs, med forelesninger og samlinger fra mandag morgen til fredag kveld eller lørdag ettermiddag. Med dette som utgangspunkt hentet Føllesdal i samarbeid med andre i programmet, herunder Helge Høibraaten og etter hvert endog enkelte av stipendiatene, inn en lang rekke toppfolk. I den første 10-årsperioden ble det arrangert 49

2. Tallene fra disse årene er gjengitt dels basert på tilgjengelige arkiv over stipendiatene og dels etter hukommelsen.

slike forskerkurs. Blant foreleserne på kursene – enten ett eller flere, og enten på deler av dem eller i en full uke – som ble hentet til Norge, var (i alfabetisk rekkefølge, og med daværende institusjonstilhørighet) Henry Allison (San Diego), Abdullah An’Naim (Kairo), Julia Annas (Arizona), Arthur Applbaum (Harvard), Zygmunt Bauman (Leeds), Michael Bratman (Stanford), Jürgen Habermas (Frankfurt), David Heyd (Jerusalem), Stephen Holmes (Chicago), James Turner Johnson (Rutgers), Bonnie Kent (Columbia), Hugh LaFollette (Tennessee), Charles Larmore (Columbia), Judith Lichtenberg (Maryland), David Lyons (Boston University), Robert Nozick (Harvard), Martha Nussbaum (Chicago), Onora O’Neill (Cambridge), Gene Outka (Yale), Thomas Pogge (Columbia), Ellis Sandoz (Louisiana), Peter Sandøe (København), Samuel Scheffler (Berkeley), Kristin Shrader-Frechette (Notre Dame), Charles Taylor (McGill) og Judith Jarvis Thomson (MIT). Thomas Pogge veiledet også en rekke stipendiater. I tillegg foreleste flere norske forskere, inkludert kapasiteter som Knut Erik Tranøy, Arne Johan Vetlesen og Føllesdal selv (som for øvrig vegret seg lenge mot dette med den begrunnelsen av han selv ikke var etiker, men kolleger i programstyret fikk ham til slutt til å gi et kurs om intersubjektivitet og etikk i Husserls fenomenologi).

Føllesdal hadde også et skarpt øye for det pedagogiske. De foreleserne som ble hentet inn, skulle ikke bare være fremragende etikere, men også *gode pedagoger*. Og om nødvendig måtte det arrangeres forkurs til forskerkursene med introduksjoner til gjesteforelesernes tenkning, slik at stipendiatene skulle få mest mulig ut av selve kurset. Da Etikkprogrammet ble evaluert, formulerte evalueringskomiteen seg som følger: «The quality of professors has been superb. Indeed, there is no university in the world that has matched the course offerings in ethics available through NEP.» Dette var et direkte resultat av den kvalitetsstandarden Føllesdal satte fra starten og opprettholdt for programmet gjennom hele sin styrelederperiode på over 10 år (arbeidet i programstyret startet allerede i 1991).

(e) *Veiledning*. Foreleserne skulle ikke bare forelese, men også gi skriftlig tilbakemelding på deltagerens essays (dvs. papers/artikler), som normalt ble skrevet i to omganger: først en versjon som ble kommentert på, og så en revidert versjon (som ble revidert med utgangspunkt i disse kommentarene) som ble offisielt evaluert, for de fleste kurs langs skalaen ikke godkjent / godkjent / godkjent+. I utgangspunktet var det kanskje uhørt å be toppforskere som Martha Nussbaum, Samuel Scheffler og Judith Jarvis Thomson om å gjøre den slags studentarbeid, men dette var et resultat av tenkningen: Dersom stipendiatene skal komme opp på høyest mulig nivå, må de også få veiledning på høyest mulig nivå. (I de få tilfeller der foreleserne ikke hadde kapasitet til dette, brukte de meget velkvalifiserte kolleger.) Mange stipendiater fikk verdifulle innspill til sentrale deler av sine avhandlinger på denne måten. For enkelte ble også foreleserne en del av stipendiatenes nettverk. At mange av foreleserne og veilederne hadde gode internasjonale nettverk hver for seg, ble viktig også for stipendiater med områdeetiske prosjekter, det være seg innen bioteknologi, økonomi, sosiologi eller juss, siden mange kunne formidle kontakt videre til toppforskere på de respektive områdene. Så skal det legges til at Føllesdal alltid la vekt på trening i å skrive som sentralt element i programmets utdanningsopplegg. Han deltok ofte i programmets kollokvier og seminarer der stipendiater la frem kapitler eller papers, og han bidro med veiledning og gode råd rundt god akademisk skrivekunst, herunder adressaten man skal ha i tankene når man skriver, klarheten i det språklige uttrykket og – én av hans kjepphester – at man kommer raskt i gang med å skrive om det mest sentrale og ikke bruker for mye tid på stoff som er perifert (eller som han pleide å si: «Start med å skrive der det brenner!»).³

(f) *Åpen deltagelse.* En sjette viktig – for noen kanskje paradoksal – implikasjon av Føllesdals konsistente opprettholdelse av kvalitetsprinsippet, var det faktum at *forskerkursene ble gjort åpne for enhver som ønsket å delta*, det være seg søkere til programmet eller andre. Etikkprogrammets formål var å bygge forskerkompetanse i etikk i Norge, og tanken var at jo flere som gjorde seg kjent med etisk teori og etikkforskning, desto flere talenter vil det bli å rekruttere blant (parallelt med slik man tenker at breddeidrett er viktig for rekruttering til toppidrett). En sidetanke var nok at Etikkprogrammet i en viss forstand var et *dannelsesprosjekt*, et sted der alle som var interessert, kunne sette seg inn i etisk teori og etikkforskning på høyt nivå og møte andre etikkinteresserte på tvers av faglig bakgrunn og akademisk posisjon. Mer enn 600 forskjellige personer fra en rekke ulike fagområder og institusjoner over hele landet, noen også fra utlandet, deltok på Etikkprogrammets forskerkurs i den 10-årsperioden Føllesdal var styreleder. (En noe nedskalert versjon av programmet ble videreført på 2000-tallet i Universitetet i Oslos regi, og flere forskerkurs ble tilbudt da.) Man kan vanskelig forestille seg at noe norsk Ph.d.-program har vært i nærheten av en slik utbredelse.

(g) *Kontinuerlig dialog og kommentarer på skriftlige arbeider.* I tillegg til forskerkursene ble det arrangert 10 kollokvier i året, ekstern veiledning og et årlig todagers seminar for alle kandidater tilknyttet programmet, det såkalte Tyriheim-seminaret. Å sende ut skriftlig materiale på forhånd, slik at man kunne motta forberedte kommentarer fra opponenter, var en obligatorisk del av opplegget både på kollokvier og på todagers-seminaret. Slik vi ser det, var opplegget med tilbakemeldinger på skriftlige arbeider, både essays og fremlegg på kollokvier, en direkte følge av Føllesdals tenkning om dannelse. I artikkelen «Hva er dannelse?» (2011) peker han på at dannelse krever innsikt i hva det vil si å kunne noe grundig. En svikt han ser ved norske universiteter, er studenters sparsomme mulighet til å få kommentarer på skriftlige arbeider (s. 118). I Etikkprogrammet fikk kandidatene – så langt det var mulig – kommentarer på sine skriftlige fremlegg både fra en fagetiker og en person med spesialkompetanse på det aktuelle området. Etter vårt skjønns bidro dette vesentlig til kvalitet, fremdrift og gjennomføring. De fleste stipendiatene fullførte faktisk innen den fastsatte tidsrammen. Som nevnt ovenfor, deltok Føllesdal selv i stor grad på kollokvier, og alltid på todagers-seminaret.

(h) *Omvendt internasjonalisering.* I forskerutdanningssammenheng betegner gjerne internasjonalisering at norske rekrutter reiser til utlandet og samarbeider med utenlandske forskere. Føllesdals tanke var den motsatte (jf. punkt d-f ovenfor): Hvorfor ikke bringe de internasjonale toppforskerne til Norge, så kan både stipendiat og andre få nytte av deres kunnskap her hjemme? Mange rekrutter er i etableringsfasen, og det å reise ut kan være vanskelig for enkelte. Dessuten er det dårlig bruk av ressurser. Til samme kostnad som det å sende en kandidat til utlandet i to måneder, kan vi få en toppforsker til Norge for å undervise 10–30 personer i en full uke. Mange flere vil få nytte av ekspertisen, samtidig som hver enkelt kandidat vil få møte langt flere eksperter på denne måten. Denne «omvendte internasjonaliseringen» og Føllesdals konsistente fokus på etikkfaglig kvalitet var helt avgjørende for at de fleste av prosjektene innenfor Etikkprogrammet ble gjennomført innen normert tid og på til dels svært høyt nivå.

(i) *Etisk pluralisme.* Det var hele tiden Føllesdals ambisjon at programmet skulle dekke ulike typer etisk teori og skjæringsfeltene mot ulike samfunnsområder, slik at verken grunnlags-

3. Takk til Helge Høibraaten, en av programmets nøkkelpersoner, for påminnelsen om dette punktet.

etikken eller de forskjellige områdeetiske problemstillingene ble for snevert definert og behandlet. Bare de første årene hadde Etikiprogrammet – i tillegg til introduksjonskurs om etikk – forskerkurs om ulike retninger innen etikken, fra rettferdighetsteori (Rawls), pliktetik (Kant) og rasjonalitetsteori (Nozick) til diskursetikk (Habermas), dydsetikk (Nussbaum) og nærhetsetikk (Løgstrup, Vetlesen). Samtidig ble det holdt forskerkurs om sentrale områdeetiske problemstillinger på felter som økonomi, kulturforskjeller, biologi, juss, miljø og religion. Dette kan beskrives som en form for etisk pluralisme, der forskjellige teoretiske innfallsporner og prioriteringer tvinges til å bryne seg mot hverandre, og der terminologi og argumentasjon fra ett område eller én fagfilosofisk tradisjon blir nødt til å forholde seg til andre vokabularer og tenkemåter. At dette førte til en bredere horisont for så vel filosofene, teologene og andre fagetikere på den ene siden som stipendiater og kursdeltagere fra andre akademiske tradisjoner på den andre, er åpenbart. At det også kunne få humoristiske utslag, er like åpenbart. Da stipendiat Alexander Cappelen, som skrev om skattlegging og rettferdighet, hadde fulgt adskillige forelesninger om Løgstrup, Lévinas, nærhetsetikk og «møtet med Den Annens ansikt» i løpet av året han var kvalifiseringsstipendiat, utbrøt han at han snart måtte endre tittelen på avhandlingen sin til «Ansikt til ansikt med kemneren».

Dagfinn Føllesdal som etiker

Dette siste punktet, om etisk pluralisme, reflekterer også et viktig anliggende for Føllesdal som etiker og filosof. Selv med en tilhørighet innen en fenomenologisk tradisjon fra Edmund Husserl og en vitenskapsteoretisk tradisjon fra blant andre Willard Quine, er Føllesdal vanskelig å plassere i én filosofisk bås. Selv vil han nok mene at det henger sammen med Husserls filosofi, som i seg selv er vanskelig å plassere i en bås. Den tar utgangspunkt i fenomener og menneskers erfaringer av disse og beveger seg hele tiden på søkende og justerende vis mellom prinsipper og observasjoner, mellom påstander og empiri, mellom det allmenne og det partikulære. Føllesdal, som for øvrig selv er katolikk, lærte også mye av Thomas Aquinas' filosofi, med sin argumentative bevegelse mellom prinsipper og hypoteser, og med rom for innvendinger, endringer og falsifisering også i lys av religiøs tro og en religiøs verdensanskuelse. Thomas Aquinas utgjør for Føllesdal et grunnlag for moderne vitenskap som ofte blir oversett eller misforstått av senere filosofihistoriskrivning.

Båsetting, og advarselen mot den, er et kjernepunkt for Føllesdal også etisk sett. I et omfattende intervju med Carl W. Korsnes i *Filosofisk Supplement* uttalte han følgende om tendensen til å klassifisere seg selv eller motstandere etter hvilken «isme» eller «retning» man tilhører:

I do not want to participate in such discussions at all. People who participate in label discussions usually evade reading what the other persons are writing. They say, for instance, "That's 'positivism', and not worth wasting one's time on." If you ask them "What is positivism?" the only answer they can give you is that it is something negative. Conversely, those who reject continental philosophy tend to regard it as unclear deep-sounding talk. Husserl, for example, who writes in a rather complicated way, is often regarded [as] so incomprehensible that it is not worth the time to try to penetrate his writings.

My view is that one should not reject a view without understanding what it is all about. As soon as I see label-polemics, I want to ask: "What exactly are you criticizing?" Use of labels is a bad sign because it usually indicates that one does not know what one is criticizing and also does not even know what an argument is. Similarly, in political discussion some discussants group some people together and use a label for them: "they are Jews," or "they are Muslims." If you ask them "What does it consist in to be a Jew, and why it is that being a Jew is bad?" they cannot give a good answer. (Korsnes, 2016, 32–33)

Føllesdal mener erfaringen fra 1930-tallet og nazismens fremvekst, så vel som polariseringen og fiendskapet som preget det sene 1960-tallet og tidlige 1970-tallet ved universiteter i store deler av den vestlige verden, utgjør eksempler på kulturer der ekstreme former for båssetting dominerer, og der rimelig, informert og lyttende diskusjon blir umulig. Føllesdal forteller i intervjuet at han har undervist i *Mein Kampf* i USA, fordi den utgjør et så tydelig og anskueliggjørende eksempel på ensidig stemping av andre mennesker uten begrunnelser, diskusjon og empati.⁴

I sin artikkel «The Emergence of Justification in Ethics» (Føllesdal, 2005) er Føllesdal opptatt av selve diskusjonens former og behovet for lyttende dialog. Han mener at en utvidet og tilrettelagt versjon av den sirkelbevegelsen som hypotetisk-deduktiv metode inviterer til innenfor vitenskapsteorien – et sentralt tema i hans og Lars Walløes mye brukte bok om argumentasjonsteori og vitenskapsfilosofi fra 1977, med mange senere utgaver⁵ – fremstår som den mest lovende modellen for argumentasjon om kompliserte tema innenfor etikken. Han formulerer dette i form av tanken om «reflektivt ekvilibrium», kjent fra John Rawls. Et reflektivt ekvilibrium (eller en reflektiv likevekt) er det man søker når man empatisk og åpent beveger seg mellom egne og andres velbegrunnede oppfatninger og ikke minst generell, intuitiv eller prinsippbasert teori på den ene siden og justerende erfaring på den andre, med koherens, korrigerbarhet og den vedvarende spenningen mellom intuisjoner og persepsjoner (dvs. mellom hva vi umiddelbart tenker og hva vi erkjenner og erfarer) som sentrale bestanddeler. Således, når vi diskuterer komplekse problemstillinger som forskning på stamceller (Føllesdals eget eksempel; Føllesdal, 2005, s. 180), har vi ikke noe annet valg enn å starte med noen grunnleggende etiske intuisjoner, som at vi ikke unødig skal skade mennesker, og at mennesker som er svake, trenger ekstra sterk beskyttelse. Så må vi utforske om det er noen sammenheng mellom denne sterke intuisjonen og spørsmålet om stamceller. Skal slike celler ha noen form for beskyttelse eller underlegges noen regulering? I utgangspunktet synes de å ha svært lite til felles med levende mennesker, men vi vet samtidig at dette er menneskelig arvemateriale, og at fostrene de normalt hentes fra, er begynnende menneskeliv. Hvordan forholder dette seg til vårt syn på moralske forpliktelser overfor mennesker? Hva er relevant, og hva er ikke relevant?

Slike argumentasjonsrekker fordrer tilstrekkelig kompetanse og innsikt i sentral terminologi for å kunne klargjøre hva som faktisk er premisene for og innholdet i debatten – og for å unngå skinndebatter. Alle påstander, også de mest grunnleggende, skal kunne utfordres, men de må utfordres med utgangspunkt i empiri eller sterke moralske intuisjoner, ikke bare ut fra uenighet eller forskjellig tilhørighet.

Er dette en etikk uten førstepinsipper, uten fundament? Både ja og nei. På den ene siden er den åpen for grunnleggende intuisjoner og prinsipper, som er helt nødvendige for å kunne handle og for å ha et livs- og verdenssyn. Disse kan være av fundamental karakter, slik som menneskerettighetene. Dermed kan vi si at overordnede prinsipper har en plass. På den andre siden er dette en form for moralfilosofi som understreker åpenhet for korrigering på alle plan i lys av ny informasjon, nye argumenter og ny innsikt. Slik sett er den åpen og ikke basert på fundament eller udiskutable prinsipper.

4. Dette kommer frem i intervjuet med Korsnes. Karakteristikken av polariseringen og atmosfæren på 1960- og 70-tallet er ikke eksplisitt nevnt der, men er noe Føllesdal har gitt uttrykk for i muntlig kommunikasjon ved flere anledninger, uten at han med det sidestiller nazismen og det som skjedde på 1960- og 70-tallet.

5. Boken kom ut i ny versjon, med Jon Elster som medforfatter, i 1983, under tittelen *Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi*. En kritikk av Føllesdals og Walløes vektlegging av hypotetisk-deduktiv metode finnes i Audun Øfstis *Vitenskapsteori og transcendentalfilosofi* (Øfsti, 1980).

Likevel har denne formen for etikk et tydelig grunnlag, nemlig empatien. Innenfor etikken, som innenfor andre fagområder (og Føllesdal er definitivt en vitenskapsteoretisk holist), må man *forstå* de relevante fenomener, subjekter og objekter man diskuterer og forholder seg til. Etikken forholder seg til mennesker, som er vesener med følelser, erfaringer og en opplevelse av mening. Det setter sterke krav til hvordan de behandles, tas i betraktning og forstås. Dersom store grupper mennesker rett og slett ikke teller med eller ikke tas på alvor, må etikken utfordre et slikt syn, ikke bare på følelsesplanet, men med argumentasjon og bevissthet. Føllesdal bruker som eksempel Universitetet i Oslos campus på Blindern:

When they designed the buildings here at Blindern campus, they forgot to design access for wheelchairs. Those who sat in the building committee wanted of course to satisfy all requirements and needs of the users – they had learned through their lives that one should take into account [the needs of others]. They wanted to make buildings that are beautiful and practical, but they never thought of users who are handicapped. The people in the building committee were not bad people, they just did not think about that group. Later, one discovered the needs of the handicapped and had to build ramps for wheelchairs, etc. at a much higher cost than if they had been thought of initially. (Korsnes, 2016, s. 35)

Den siste setningen bringer sammen det prinsipielle og det pragmatiske: dårlig etikk er uempatisk og ofte uinformert om menneskers grunnleggende behov, rettigheter og utfordringer. Men den er mer enn det: den er også kunnskapsløs, med kunnskapsløshetens mange kostnader som konsekvens.

Empati må imidlertid ikke forstås som en ren følelse, slik Føllesdal ser det. Empatiens plass er begrunnet i behovet for å forstå og ta hensyn til det man studerer: i etikkens tilfelle menneskene og det miljø menneskene er en del av. Skal man i møte med etiske problemer og dilemmaer vite hva som er relevant, hva som er gode (og mindre gode) begrunnelser, og også hva som kan overbevise andre, må man forstå og kunne redegjøre for hva som er sentrale goder og verdier ikke bare for en selv, men for alle berørte parter. Man må, kort sagt, kunne argumentere.

I artikkelen «Hva skal vi med etisk teori?» (Føllesdal, 1998) setter Føllesdal opp fire mulige etiske strategier for å finne gode løsninger i etisk krevende situasjoner: *tradisjonsstrategien* (som henviser til innarbeidede væremåter og oppfatninger), *følelsesstrategien* (som måler etisk riktighet ut fra følelsenes styrke), *den dogmatiske strategien* (som sier at «slik er det», eller «slik har jeg/vi bestemt at det skal være») og *den argumentative strategien*. Den sistnevnte oppmuntrer til bevissthet og debatt om motivasjoner, konsekvenser og alternativer, og den bringer inn empatien som sentralt element for å manifestere en vilje til å lytte til og undersøke kritisk både egne og andres meninger og ståsteder. For Føllesdal består det etiske hovedproblemet for oss mennesker i vår manglende evne til å anerkjenne sentrale hensyn og berørte parter – kanskje fordi menneskene eller perspektivene det gjelder, rett og slett er fremmede, uvante, langt borte eller usynlige for oss. Ifølge Føllesdal er de viktigste etiske problemene ofte de som er skjulte, de man ikke tenker over. Disse hensynene (f.eks. funksjonshemmede, barn, minoriteter, et sårbart økosystem) kan imidlertid fremtre som uhyre viktige og tungtveiende når vi gjennom en lyttende, argumentativ og selvkritisk prosess utvider vår horisont og vår evne til å ta innover oss andre parters rimelige krav og behov – krav og behov som man i utgangspunktet ikke så (Føllesdal, 1998, s. 14; se også eksemplet ovenfor om utformingen av Universitetet i Oslos campus).

Så kan det være at man, etter en slik argumentativ prosess, ennå vil mene at det er riktig å argumentere for eller forsvare egne interesser – det kan være mange grunner til det – men det skjer da i en kontekst og innenfor en ramme der man er blitt tvunget til å veie disse

interessene opp mot andres legitime krav og behov, og der man er blitt tvunget til å argumentere for dem og forsvare dem i en åpen, søkende og kritisk debatt.

Og det bringer oss igjen tilbake til Etikkprogrammet: til det stedet der – ideelt sett og i de beste øyeblikk – teorier, oppfatninger, erfaringer, synspunkter og resonnementer konfronteres både med hverandre og med høy fagkunnskap, i en åpen og ærlig søken etter bedre etiske argumenter og mer solide og holdbare standpunkter.

Konklusjon

Vi vil mene at Føllesdals hele filosofiske tilnærming og tenkning ble avgjørende for Etikkprogrammet: kravet til høy vitenskapelig kvalitet, bryning av synspunkter, konsis argumentasjon og internasjonalt engasjement. Han var sammen med sitt programstyre svært opptatt av å gi talenter en sjanse, hvilket er ganske forskjellig fra å ville fremme den ene eller den andre posisjonen eller skolen innen etikk.

Oppsummerende kan man kalle Føllesdals innsats «visjonær forskningsledelse», kombinert med stor arbeidsinnsats over lang tid, herunder deltagelse på en lang rekke kurs og kollokvier, Etikkprogrammets årlige forskermøter (på Tyriheim) og nær og empatisk kontakt med daglig leder og andre som deltok i det daglige arbeidet. Føllesdals eget syn på etikk som en empatisk søken etter gode løsninger for alle involverte, basert på velbegrunnede prinsipper formulert gjennom åpen diskusjon og grunnleggende menneskelig erfaring, ble på mange måter virkeliggjort i Etikkprogrammet. Skoler og tradisjoner som Føllesdal selv ikke tilhører, fikk plass og oppmerksomhet, og en rekke bidrag ble gitt til norsk etikkforskning og praksis. Flere av dagens fremste debattanter og forskere innen etikk, var på 1990- og 2000-tallet i berøring med eller deltagere i Etikkprogrammet.

Programmet ble, slik det hele tiden var planlagt, nedlagt i 2001. Dets virksomhet skulle da videreføres ved institusjonene selv, og flere steder – særlig på Universitetet i Oslo, der man fortsatte med et eget Etikkprogram i nesten ti år til – skjedde da også det. Den sentrale og landsomfattende funksjonen som det opprinnelige Etikkprogrammet hadde, gikk imidlertid etter hvert tapt. Flere internasjonale toppforskere som hadde bidratt som forelesere i programmet, uttrykte forbauselse over dette, da programmet jo hadde vært en suksess og evalueringen anbefalte videreføring. Kanskje burde Forskningsrådet og våre politikere ha kjent sin besøkelsestid og gjort programmet permanent.

En norsk filosof skal i uformelt lag ha sagt om Føllesdals innflytelse internasjonalt, at han er «en filosof hvis viktigste verker er skrevet av andre». Setningen undervurderer nok Føllesdals egen status som forfatter og filosof, men formuleringen gir likevel et presist bilde av ham, også i en norsk kontekst, som den uegennyttige, generøse, visjonære og dypt forpliktete tenkeren og forskningslederen som, ikke minst som styreleder og primus motor for Etikkprogrammet, la grunnlaget for et stort antall norske forskeres og praktikerens tenkning om etikk.

Referanser

- Føllesdal, D. (1998). Hva skal vi med etisk teori? *Apollon*, 8 (3), 12–15
- Føllesdal, D. (2005). The Emergence of Justification in Ethics. *European Review*, 13 (2), 169–182
- Føllesdal, D. (2011). Hva er dannelse? I B. Hagtvet & G. Ognjenovic (red.). *Dannelse: tenkning, modning, refleksjon*, 105–121. Oslo: Dreyer.
- Føllesdal, D. & Walløe, L. (1977). *Argumentasjonsteori og vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Korsnes, C. W. (2016). An Interview with Dagfinn Føllesdal. *Filosofisk supplement*, 12 (2), 32–43.

- NAVF (Norges allmennvitenskapelige forskningsråd) (1990). *Forskning om etiske normer og verdier. En utredning fra Rådet for humanistisk forskning*. Oslo: NAVF.
- NIFU (Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning) (2000). *Evaluation of the Programme for Ethics Research (The Research Council of Norway [1991–2001])*. Oslo: NIFU.
- Øfsti, A. (1980). *Vitenskapsteori og transcendentalfilosofi: En kritisk kommentar til Føllesdal og Walløe: «Argumentasjonsteori og vitenskapsfilosofi»*. Trondheim: Tapir.